

A könyvről szólva nem kerülhető meg Vigh Károly [1918–2013] személye. Az 1950-es évek keményvonalas történésze idővel egyre inkább megkérdőjelezte a marxista történeti kánont, végül „saját magát is Bajcsy-Zsilinszky szabadságharcos, függetlenségpárti értelmezési keretébe pozícionálta” [540.] A rendszerváltozásban szerepet játszó Bajcsy-Zsilinszky Társaság elnökeként az Ellenzéki Kerekasztalon is részt vett. Vigh a hatvanas évek közepén került kapcsolatba Bende Máriával, Bajcsy-Zsilinszky özvegyével. Ettől kezdve ő felügyelte az emlékezet-kultuszt, ő válogatta ki a „szalonképes” anyagokat. Publikációiban mítoszt font Bajcsy-Zsilinszky köré, akit a Kádár-kornak megfelelően fazonírozott. „Kifejejtett” az életműből számos zavarba ejtő nevet, szöveget és eseményt. Bartha Ákosnak legtöbbször az ő legendásításait kellett cáfolni. Paradox módon mégis Vigh segítette leginkább. A még rendezés alatt álló hagyatékát Bartha átnézhette a Rendszerváltás Történetét Kutató Intézet archívumában, amely tálcán kínált számos elhallgatott forrást. Végso soron Vigh jó szolgálatot tett a történettudományok.

Bajcsy-Zsilinszky Endre a XX. század rettenetében sorskérdéseinken vívódott. A műszer hűségével adta le a lelkiismeretében kialakult jelzéseket. Tanúságtevőként vallott Európa és a magyarság, a nemzeti és társadalmi haladás benne kialakult lehetőségeiről. Véleményének mindig felelőssége, olykor történeti érvénye, gyakrabban történeti és személyes korlátozottsága is volt. „Életrajzi esztétikája”: a szó és a tett azonossága. Sorsa kulcsát Németh László – egyetemista éveimtől iránymutató – szövegében látom: „Az embert hányja-veti a történelem, de csak a hullák feje volt a vízben, az úszók válluk és nyakuk kétségbeesett erőfeszítésével tartották legalább az orrukat, szemüket és a homlokukat a víz fölött. [...] Az utópia legmagasabb fogalmazásában azt jelenti, hogy az ember nem egészen történelmi lény [...]. Nagy történelmi feladatoknak csak az felelhet, meg, aki többet is akart, mint történelmet csinálni. *Utópia nélkül a történelemben csak alámerülni lehet.*” (*Életmű szilánkokban I.* 299–300. Kiemelés: Z. Z.)

Ki is volt Bajcsy-Zsilinszky Endre? Sokan sokféle jelzővel illették. Ami kétségtelen – ahogy Bartha Ákos végül is kimondta a *Mandíner*nek adott interjúban – a magyar történelem *nagy karaktere*. Alighanem a XX. század *legnagyobb magyar politikai utópistája*. (MTA BTK Történettudományi Intézet)

ZIMONYI ZOLTÁN

Nemesen idegen

ZÁVODSZKY GÉZA: *A KOLOZSVÁRI ALMA MATERTŐL A MAGYAR NEMZET ROSTRUMÁIG. PETHŐ SÁNDOR (1885–1940)*

Az utóbbi időben megélenkülő sajtótörténeti kutatások következtében ma már modern szemléletű monográfiát olvashatunk a magyar újságírás történetéről [Buzinkay Géza, 2017], sajtó és hatalom 20. század eleji viszonyáról [Sipos Balázs, 2004, 2011], szűkebb témánkat illetően pedig a *Magyar Nemzetről* [Pethő Tibor, 2018]. Nemrég jelent meg kötet Horthy Miklós kultuszáról [Turbucz Dávid, 2015] és a katolikus sajtómozgalomról [Klestenitz Tibor, 2013] is. Újságíró-politikus életrajzok tekintetében

már nem olyan rózsás a helyzet, noha készült biográfia a legitimista konzervatív Gratz Gusztávról [Paál Vince, 2018] és a náciellenes fajvédő Bajcsy-Zsilinszky Endréről [Bartha Ákos, 2019]. Ugyanakkor továbbra sem írtak szaktudományos életrajzot – például – a Horthy-korszak egyik fő ideológusáról [majd kritikusáról], Szabó Dezsőről, a kommunista vonal szócsövéről, Révai Józsefről vagy éppen az elfeledett szociáldemokrata véleményvezérről, Mónus Illésről.

Závodszy Géza munkája a legitimista konzervatív értelmiség újabb fontos prominensét hozza közelebb napjaink olvasójához. Pethő Sándor nevét leginkább a *Magyar Nemzet* fejlécéről ismeri a nagyközönség, noha a historiográfia történetíróként is számon tartja a Csorna melletti Pásztoriban született későbbi újságíró-szerkesztőt. A szerző nem most kezdett el hősével foglalkozni. A kétezres évek közepén közel ezeroldalas válogatást tett közzé Pethő publicisztikájából, mely kötet ma is megkezdhetetlen kiindulópont az életmű tanulmányozásához. Závodszy jelen munkája méreteiben nem vetekedhet korábbi vállalkozásával, de nem is ez a célja. A Kronosz Kiadó Sziluett sorozata ugyanis kifejezetten a rövidebb, olvasmányos, de szakszerű életrajzokat preferálja, s ezzel fontos hídszerepet tölt be a szűkebben vett szakma és a nagyközönség között.

Az igényes küllemű kötet már címével is igyekszik megidézni Pethő stílusát, amit a későbbiek során bőségesen adagolt idézetekből mélyebben is megismerhetünk. Ennek befogadása nem mindig könnyű feladat az átlagolvasónak. Az utóbbi évtizedek mediális változásai, illetve az ezzel összefüggésben radikálisan megváltozó olvasói szokások nem kedveznek a saját korában kifejezetten művesnek számító, ám ma már nehézkesnek érzett formaművészeknek.

Egy életrajzírónak sokféle csapdát kell elkerülnie, de alighanem a leggyakoribb eset, amikor a szerző nem tud *kellő* távolságot tartani főszereplőjétől. Ezt persze sokkal könnyebb leírni, mint betartani, hiszen ki tudja meghatározni az ideális távolságot? Annyi bizonyos: egy ellenszenves történelmi személyről csak sablonos portrét adhatunk, ha meg sem próbáljuk megérteni motivációit, míg egy hősként tisztelt figura esetében könnyen kerül a hősi tett(ek) vonalvezetőjére minden korábbi cselekmény és gondolat. Závodszy nem titkolja szimpátiáját Pethő iránt, és már a könyv előszavában a „históriai szereplők első sorában” [11.] jelöli ki a *Magyar Nemzetet* rendkívül nagy ellenszélben sikeres lappá fejlesztő újságíró helyét. Ez az aránytévesztés sajnos végigkíséri a kötetet.

Az idealizálás ellenére a könyv hasábjain a hús-vér főszereplő is feltűnik, megannyi botlásával egyetemben. A szerző általában fontos leveleket idéz, és jó szöveghelyeket ragad meg – csupán a kötet elején ígért „elmélyült elemzéssel”, a „személyiség megközelítésével” és a mozaikosság felszámolásával [12.] marad adós gyakorta. Meg kell állapítani: nem volt könnyű dolga. „Egy publicista életrajza, különösen, ha az önvallomás műfajával szinte sohasem élt, az írásokkal közel azonos” [13.] – olvashatjuk az előszóban a források korlátozottságára történő utalást, jóllehet egy újságíró életrajzát sem csupán ego-dokumentumokból lehet (és kell) felépíteni. Ezt Závodszy is tudja, hiszen munkájában a fennmaradt levelezésből és a kortárs reflexiókból is merített. A pontos műfaj [szellemi portré, kisbiográfia, korrajz] azonban eldöntetlen maradt. Az ebből fakadó problémákat csupán néhány példával szemléltetve: Pethő felvázolt családi háttere – a kocsmázó, kártyázó édesapa – nagyban emlékeztet Szabó Dezső saját

apaképére, jóllehet épp a Szabóra vonatkozó újabb családtörténeti kutatások mutatták meg, hogy a visszaemlékezéseket mindig érdemes kontrollforrásokkal ellenőrizni. Ez persze nem kell hogy feladata legyen egy szellemi portrénak vagy egy korrajznak, ám mégiscsak a „Család, ifjúság” fejezetben [15–20.] olvashatunk a fentiekről. A szerző nem ambicionálta túlzottan az újabb szakirodalom kamatoztatását sem. A bevezetőben felsorolt munkák közül egyedül Pethő Tibor és Buzinkay Géza monográfiáját használta, bár utóbbival is csupán az irodalomjegyzékben találkozhatunk. Hiába keressük továbbá Erdész Ádám írásait és forráskiadásait a kötet lapjain egyoldalúan bemutatott Márki Sándorra vonatkozóan, pedig Pethőnek a kolozsvári történészprofesszorral való – igen érdekfeszítő – kapcsolatát hosszasan taglalja a munka. De kizárólag Talpassy Tibor visszaemlékezéseire hagyatkozva olvashatunk ténymegállapításokat Vass József népjóléti és munkaügyi miniszter állítólagos földreformpártiságáról, megtoldva mindezt Serédi Jusztinián bíboros vélt nyitottságával a kérdésben [158–159.], jóllehet utóbbi kérdést egyértelműen cáfolják Csíky Balázs publikált kutatásai. Ezek az elfogultságok és hiányosságok csak azért említendőek, mert Závodszy szakkritikai megállapításokat is tesz művében. Részletesen, visszatérő jelleggel foglalkozik például egy állítólag „ismeretlen – vagy nem hivatkozott” [157.] Bajcsy-Zsilinszky-levéllel, jóllehet ez már tanulmány és könyv formában is ismertetett dokumentum.

Pethőt illetően nyitott kérdés marad a pálya kettősségének (történész, publicista) értékelése. Mint megtudhatjuk, a történésznek induló, igen beteges fiatalember már a századelőn beleunt a levéltározásba, s helyette „összefoglaló” munkákat tervezett írni, „filozófikus alapon” [38.]. Különösen érdekes, hogy a bukás-tematika nem Trianon következménye volt nála, hiszen már 1907-es bölcsészdoktori disszertációját a római birodalom felbomlásából írta, Karthágó romjai pedig még az Örök Városnál is jobban érdekelték. A jó tollú tanárembert az 1913 végén induló *Uj Nemzedék* is munkatársai közt tudta. Ugyanakkor Pethő a történelmi szerepet sem vetette el, sőt „habilitációs kísérletéről” [56.] külön fejezetben olvashatunk. Hogy mindez csupán kísérlet maradt, arról a kor egyik irodalmi botrányhőse, Kacziány Géza gondoskodott. A Szekfű Gyula ellen indított támadássorozata révén elhíresült függetlenségpárti író plágiummal vádolta Pethőt, aki hiába perelt, a Kúrián is elvesztette az ügyet. A közönségsiker és a szakmai hitel persze már ekkor sem járt feltétlenül kéz a kézben: Pethő 1925-ös könyvéből (*Világostól Trianonig*) „egy év leforgása alatt öt kiadásban 25 000 példány fogyott el” [128.].

Pethő már a Nagy Háború éveiben ifjabb Andrassy Gyula híve volt, s a gróf politikai pályáját az összeomlás után is követte. Idolját számos írással, „hódellettel” [124.] támogatta. A Horthy-korszak kezdetén – a szerző szavaival – „Nagyatádiék parasztdemagógiájának” [92.] semlegesítése, vagyis a kiterjedt földreform megakadályozása volt a fő céljuk. Ezt, mint köztudott, sikerült is elérni. Hosszú utat járhatott be Pethő Sándor, mire a harmincas évek végére már egy komolyabb földreform mellett tört lándzsát [262.], jóllehet az ívből nem látunk semmit a kötet lapjain. Pethőnek a '48-as hagyományt is integráló legitimizmusát viszonylag alaposan körbejárja Závodszy, bár ennek „reálpolitikai elemzésére” deklaráltan nem vállalkozik [178.], a húszas években általában a numerus clausus kapcsán exponált zsidókérdéssel kapcsolatban pedig csupán frázisokat olvashatunk. A szerző sajnos a harmincas évek végi revíziós sikerek kapcsán is adós marad a reálpolitikai olvasattal. Pontosabban, kiindulópontja szerint

a rendezés az „angol–francia–német–olasz diplomáciai sakkjátszma” [266.] eredményeképpen jött létre. Ezzel a megközelítéssel Závodszy elkerülte az egyébként sokakra jellemző ellentmondás feloldását, ami a németellenes külpolitikai krédó és a német expanzió révén megvalósuló visszacsatolások ünneplése között feszült. A magyarázatot – vagyis a historizáló geopolitikai látásmódot – egy cikkből sejthetjük meg, melyben Pethő „hálamérleget” [280.] von ezer év német–magyar-kapcsolatáról. A főhős szabadságpárti megnyilvánulásait és határozott nyilas- és náciellenességét ugyanakkor meggyőzően dokumentálja a kötet. Különösen megkapó az 1936. március 15-i „szabadságlakomán” elmondott, „parancsuralmat” és „párttotalizmust” [223.] ostromozó ünnepi beszéde, amihez még az eseményről készült fotó is társul. A kötetbe válogatott izléses képanyagból érdemes még megemlíteni a fiatal Pethő visegrádi látogatását megörökítő fotót [46.]. A közismert borús arc helyett itt egy jó kedélyű, szinte csacsogó fiatalembert láthatunk, akinek szavait érdeklődéssel figyelő idolja, az ekkor már kilencvenen felüli Görgei Artúr.

Pethő neve az Andrássy által finanszírozott *Magyarság* című napilappal forrt össze leghosszabban [1921 és 1938 között dolgozott a lapnál]. A mérsékelt legitimista, kormánykritikus ellenzéki orgánus felelős szerkesztője, majd főszerkesztője a fajvédő csoporthoz tartozó – ráadásul református – Milotay István volt. Ebből a sajátos összjátékából érzékelhetőek a korabeli magyar politikai élet átjárásai, s egyben azok a belső feszültségek is, melyek kritikus esetekben zajos szakításokhoz vezethettek. Pethőnek két ilyen puccszerű változással kellett szembesülnie a *Magyarságnál* töltött hosszú idő alatt. Először 1934. augusztus végén, amikor a szerkesztőség egy része távozott, pontosabban Milotay vezetésével beült az *Uj Magyarság* gondosan előkészített szerkesztőségébe, immáron Gömbös Gyula miniszterelnök dömpingsajtója részeként. A másik eset nem egészen négy évvel később, 1938 májusában játszódott, és minden apró előjel ellenére legalább annyira sokkoló volt, mint az első. Ifjabb virtológus Rupperecht Olivér kiadótulajdonos ugyanis 1938. május 21-én „a magyar nemzeti jobboldal szolgálatába” állította a lapot, s nem kellett hozzá sok idő, hogy kiderüljön: a *Magyarság* az addig általuk ostromozott ellenség, vagyis a nyilasok lapja lett.

Pethő szabadsága alatt szembesült a fenti tényekkel 1938 tavaszán. Több mint három hónapba telt, míg sikerült elindítania új lapját, a *Magyar Nemzetet*, amivel végérvényesen beírta nevét a magyar sajtótörténet legfontosabb szereplői közé. A lapalapítás kulisszatitkait a dédunoka említett kötete részletesen tárgyalta, de Závodszy Pethőre fókuszálva tud új adalékokkal – és korabeli plakátokkal – szolgálni. Legfeljebb azt sajnálhatjuk, hogy a lapalapításra adott nyilas reakció és az egy évvel később bevezetett előzetes sajtócenzúra egybecsúszik az elbeszélésben [258–259.]. A könyv talán legjobb fejezete a *Szociális honvédelem* címet viseli [269–275.] és – természetesen Szabó Zoltán híres *Szellemi honvédelem* rovatát is érintve – a „polgári” napilap és a szociáldemokrata *Népszava* harmincas évek végi kapcsolatfelvételét tárgyalja. Azért is fontos ez a már Pethő Tibor által is bemutatott összjáték, mert a Kállai Gyula által felügyelt Kádár-kori emlékezetkultúra az antifasisztának mondott együttműködést a *Népszava* – Kállai által szerkesztett – 1941. karácsonyi számától datálta, s ez a megközelítés a mai napig erősen hat. Valójában azonban az együttműködési kísérletek már két és fél évvel korábban megkezdődtek, vagyis érdemes a Molotov–Ribbentrop-paktum [1939. augusztus 23.] és a Szovjetunió ellen indított

német offenzíva [1941. június 22.] közti – a szocializmus idején feledésre ítélt – közel két évet is görcső alá venni sajtótörténeti szempontból [is].

Pethőt megrendítették a sorozatos német diplomáciai és hadászati sikerek, mindenekelőtt Franciaország kapitulációja 1940 nyarán. Állapotának romlásához nagyban hozzájárult, hogy lapjának betiltását egyre útszélőbb hangon követelte a honi németbarát szélsőjobboldal, mely immáron a kormány legerősebb ellenzéki erejeként uszított a parlamentben. A főszerkesztő szanatóriumba vonult Balatonfüredre, majd, megelégedve a helyzetet, lemondott tisztségéről. Ami az említett támadások hátterét illeti, mint Závodszy is írja, a *Magyar Nemzet* megalapításához szükséges anyagiakat főképp a Chorin–Kornfeld–Weiss család teremtette elő, de a francia és a brit diplomácia is támogatta az induló újságot. Egy életrajzírónak nem feladata, de a későbbi kutatásoknak fel kell tárnia majd ennek a kapcsolatnak a jellegét, annál is inkább, mivel Hegedűs Gyula, vagyis a lap felelős szerkesztője és Frey András, a külpolitikai rovatvezető is érintkezett a brit titkosszolgálat ágenseivel. Brit részről a Budapestre 1939 novemberében megérkező Basil Davidson játszott ebben a kulcsszerepet. Az érdekkülönbségekre jellemző, hogy a legújabb kutatások szerint Davidson 1941 végén Magyarország bombázását javasolta feletteseinek a „megfelelő” tömegpszichózis érdekében. Ekkor már Pethő Sándor nem élt, mivel 1940. augusztus 25-én autókarambol áldozata lett Balatonfüreden. Závodszy alaposan körbejárja a tragikus esemény körülményeit, ide értve a balesetet okozó Nemes Vince gróf ellen lefolytatott eljárást is.

A könyv nyelvezete olvasmányos, szabatos, könnyen érthető, ami különösen szerencsés a főszereplő stílusáról mondtak miatt. Az olvasó tájékozódását irodalom- és képjegyzék, névmutató, sőt angol nyelvű összefoglaló is segíti. A jó kiállítású kötetben csupán apróbb szerkesztési hibák maradtak. Esetenként lemaradnak nyíló vagy záró idézőjelek, néhány 1940-es cikk 1840-esként került be az irodalomjegyzékbe [325–326.], a Hóman–Szekfű-féle *Magyar történet* hivatkozott kötete természetesen nem 1833-ban jelent meg [182.], illetve Hermann Róbert főszövegben említett 1993-as munkáját nem lehet azonosítani a könyv alapján [165.]. Ezek azonban apróságok. Komolyabb probléma az említett idealizáláson túl, hogy Závodszy szövegrészei nem mindig állnak össze szerves egésszé, sok fejezet váratlanul, lezáratlanul ér véget. Az oknyomozás elmaradása vagy éppen az olvasó magára hagyása [vö. pl. *A történelmi miniatúr*, 283–285.] kissé breviáriumszerűvé teszi a kötetet. Ami pedig a főszereplőt illeti, Gogolák Lajos nekrológjának szerzői kivonatát idézem zárásképpen: eszerint a politikát „eszmeként”, „elméletként” felfogó Pethő „nem törődött a realitásokkal, ezért maradt mindig nemesen idegen a napi politika forgatagától” [304.]. [*Kronosz–MTT*]

BARTHA ÁKOS